

*Пройдаков А. І.,
асpirант кафедри української літератури та методики її викладання
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

УРБАНІСТИЧНА СКЛАДОВА ЕСЕЇСТИКИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Анотація. У статті розглянуто втілення урбанистичної складової, що обумовлює структурну і семантичну сферу есе зі збірки «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича. Здійснено інтерпретацію завуальованої смыслової і кодової інформації крізь призму аналізу елементів урбанистичного тексту.

Ключові слова: урбанистична складова, текст, місто, локус, топос, урбанонім, урбанистичний текст, мова міста.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття місто поєдає чільне місце у системі формування моральних цінностей особистості, а також певним чином акумулює людський досвід і ступені загального пізнання світу. Сьогодні місто є предметом зацікавлень та дискусій у багатьох наукових сферах (соціологія, психологія, економіка, історія, культурологія, філософія, географія), що обумовлюється надзвичайно високим рівнем взаємопливу і взаємозв'язку із різними аспектами життєвої дійсності.

На наш погляд, сучасне місто виконує функцію своєрідного генератора смыслів, відображення світоглядних позицій соціуму, а також висвітлення процесу глибинних змін у структурі культурного простору. Адже « кожне місто – це певна інтерпретація дійсності людиною, повідомлення, текст, який транслюється в культурному просторі, породжуючи нові смысли, збагачуючи уявлення людини про дійсність і саму себе» [1, с. 143]. Характеризуючи особливості українського літературного процесу, доцільно відзначити зміну векторів у створенні моделей художньої дійсності у творах. Еволюційний розвиток урбанистичної літератури полягає у поступовому переході від відображення традиційних сюжетів у межах сільських просторів до змалювання площини сучасного міста та урбанистичного розвитку суспільства в цілому. Ці процеси почали набувати особливої актуальності в українській літературі протягом ХХ століття у зв'язку зі стрімким зростанням значущості міста у різних аспектах суспільного буття.

Місто у літературній науковій дискусії постає як складна система або «механізм, що здатний генерувати культурні смысли, може виконувати цю функцію тільки завдяки взаємодії в ньому розмаїття текстів та кодів» [1, с. 145]. Як своєрідна семіотична комбінація, місто також подає важливу інформацію про цивілізаційну пам'ять, концентрує натяки та аллюзії, зберігає приховані знаки та символічні маркери. У творах сучасної української літератури можемо відзначити наявність урбанистичної складової, що обумовлює специфічні принципи структурної організації тексту.

Зауважимо, що детальний аналіз урбанистичної складової художніх творів дозволяє читачеві з'ясувати семантичний аспект значення використання окремих локусів і топо-

сів, палімпсеста, а також здійснити інтерпретацію текстів на рівні потрактування ландшафтних просторів. На нашу думку, урбанистичні мотиви знаходять своє втілення у творчості представника сучасної української літератури Юрія Андруховича. Уважне та глибоке вивчення есейстики письменника доводить чітку домінанту урбанистичної складової в ідейній та змістовій структурі текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що станом на сьогодні існує незначна кількість проведених досліджень особливостей творчої манери письменника саме з цієї точки зору. Проте деякі аспекти особливостей відображення урбанистичної складової розглядали Я. Голобородько «Текстовий ареал Юрія Андруховича: реалії та інферналії», Т. Гундорова «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн», Ю. Запорожченко «Концепт подорожні в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк)», Л. Стефанівська «Громадянин країни, якої немає», Р. Харчук «Сучасна українська проза: Постмодернний період» та інші.

У центрі наукових дискусій сучасних дослідників є категорія тексту як певна сукупність знаків, поєднаних між собою у цілісному смысловому комплексі. Ю. Лотман зазначав, що « кожен художній текст створюється як унікальний, сконструйований знак особливого змісту» [2, с. 34]. Урбанистична складова творів може репрезентувати певну семіотичну систему, що здатна відтворювати смысловий підтекст моделювання художньої дійсності.

Зазначимо, що до основних рис концептуальної сфери тексту зараховують «множинність смыслів», принципову відкритість, незавершеність значень, що не піддається визначенню та ієархізації збоку владних структур» [3, с. 1022]. Детальний розгляд текстових питань та теорій представлено у дослідженнях М. Анциферова «Шляхи вивчення міста як соціального організму», Р. Барта «Від твору до тексту», М. Бахтіна «Питання літератури та естетики», М. Бютора «Місто як текст», Ю. Лотмана «Структура художнього тексту», В. Топорова «Петербургський текст російської літератури» та інших вчених. Особливостям створення урбанистичного тексту та принципам відображення локалізації дій у творах присвячені роботи сучасних літературознавців Т. Венедіктової, Д. Московської, В. Про-коф'євої, В. Фоменко.

Важливими показниками урбанистичної складової творів є поняття «локус» і «топос», що увійшли до філології з філософії та природничих наук. «Ці терміни введено до наукового тексту без конкретної семантизації, вони часто поєднуються та взаємозамінюються...» [4, с. 87]. Проте останні дослідження засвідчили, що « філологи називають «локусом» закриті просторові образи, «топосом» – відкриті (локус міста, топос степу)» [4, с. 88]. Як відзначає дослід-

ниця Т. Субботіна, «локус – це простір, що включено до культурного тексту, має прив'язаність до конкретного місця...» [5, с. 112]. Аналіз локусів і топосів у творчості письменника дозволяє здійснити детальне вивчення особливостей семантичної побудови текстів.

Актуальність дослідження полягає у визначенні особливостей урбаністичної складової та з'ясуванні основних чинників їх втілення в есеїстиці Ю. Андруховича (на прикладі збірки «Дезорієнтація на місцевості»).

Мета нашої наукової розвідки полягає у визначенні урбаністичної складової, що знайшла своє відображення у збірці есе «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича.

Поставлена мета передбачає завдання виявити особливості втілення урбаністичної складової в аналізованих творах, а також простежити характер використання урбаністичних мотивів у семантичній структурі текстів.

Виклад основного матеріалу. Збірку есе «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича було видано 1999 року. Після цього книжка пройшла ще декілька перевидань, що свідчить про актуальність порушеної тематики та стилістичну вишуканість творів. Дослідниця Л. Стефанівська наголошуvalа, що звернення письменника до жанру есе є закономірним [6], у такій формі Ю. Андрухович отримав нагоду висловити свої міркування щодо культурної та історичної спадщини різних територіальних просторів (Галичина, Україна, Європа). У своїх есіях письменник детально простежує вектори пошуку української ментальності та ідентичності, а також рефлексує з приводу взаємопливів урбаністичної домінанти і духовного стану суспільства.

Особливо важливим для Ю. Андруховича є образ «буферної зони», поруйнованого коридору між Заходною Європою та Східною [7], на позначення цієї території він створює принципово нову географічну назву – Центрально-Східна Європа. Ревізія загальнолюдських цінностей у системі певного географічного розташування та взаємообумовленості із ландшафтами – важливе дискусійне питання, що порушене письменником в есеїстиці.

О. Шпенглер у своїй філософській роботі «Присмерк Європі» зазначав, що у найдавніші часи у людському зорі панує винятково картина ландшафтів. Вона оформлює душу людини, вона вібрує разом із нею [8, с. 97]. Описуючи сучасні міста Галичини, у якій народився та проводить значний період свого життя Ю. Андрухович, він акцентує увагу на проблемах руйнування образу міст, боротьби «душі міста» за збереження власної оригінальності і неповторності: «Про нинішній Львів чи Станіславів (як і про і Стрий, Дрогобич або Бучач) і справді можна писати як про купу руїн, царство смерті, забуття і всепереможного Хама» [7, с. 13]. Водночас автор зауважує важливість присутності знаків та символів, що вирізняють міста поміж собою: «Але можна писати й про інше: про життя, про щоденний опір руйнації, про кохання під облупленими мурами й поїденими фресками, про бучні пиятики та нічні пригоди в ущелинах старих фортечних провулків, про відлуння стародавніх слів» [7, с. 13]. На наш погляд, урбаністична складова обумовлює функціонування своєрідної мови міста, що інтерпретує міські ландшафти на декількох рівнях сприймання: культурно-історичний, національний, науково-технічний. «Нова душа міста говорить новою мовою, яка вже незабаром стає повністю рівнозначною до мови культури» [8, с. 95]. Розмірковуючи над впливом Австро-Угорської

імперії на сучасний вигляд західноукраїнських міст, письменник наголошує на збереженні їхньої ідентичності: «... зберегла нам архітектуру – інакшу, різну, зберегла інакші міста, зберегла право стійкості за цими містами, внаслідок чого вони вперто не хочуть руйнуватися попри всі передумови для руйнування» [7, с. 8].

Зазначимо, що урбаністична складова есеїстики Ю. Андруховича також знаходить виявлення через використання топоніму та його особливого виду «урбаноніму». Дослідниця Т. Субботіна визначає урбаноніми як «вид топоніма, власна назва будь-якого внутрішньо міського топографічного об'єкта» [5, с. 112]. Урбанонімами можемо назвати вулиці, площі, архітектурні пам'ятки, сквери, інші об'єкти інфраструктури, що формують систему уявлень про місто. Створюючи опис Івано-Франківська, письменник згадує «тріщини в мурах, провалені дахи, дерева, пророслі зі сходових кліток, уламки вітражів та мармурових плит під ногами» як свідчення стійкості та витримки міста протягом різних історичних періодів [7, с. 10]. Ці топоніми відображають історичну пам'ять міста, оскільки певним чином концентрують знання та кодову інформацію.

Відображення духу міста та його значення у духовно-суспільному аспекті є важливою урбаністичною складовою текстів письменника. Перелік міських об'єктів є важливою ознакою, що свідчить про власну присутність у навколошньому світі. В есе «Вступ до географії» Ю. Андрухович характеризує місто, як «іграшкове скupчення дахів, балюстрад, вуличок і площ, напружене трепетання пра-порців на вежах і сохнучої близні у подвір'ях» [7, с. 37]. Водночас автор проводить уявні паралелі між міським духом та політичним режимом, що сприймається абсурдно та неадекватно відносно до існуючих ландшафтів, стверджуючи про те, що він «не пасував до їхніх площ, арок, соборів, дзвіниць, парків і садів. А коли режим не пасує до людей, то його раніше чи пізніше повалюють» [7, с. 36]. Таким чином, простежуємо асоціацію людей із урбанонімами як певну духовну єдність, обумовлено взаємопливі між суспільством та містом, в якому вони перебувають.

В есеїстиці Ю. Андруховича як частині усієї творчості письменника визначаємо функціонування характерного урбаністичного тексту, створення якого досягається використанням інтертекстуальних зв'язків, зорових і просторових образів міста, у результаті чого «текст навчає читача правилам виходу за власні межі» і «відкривається як реальність» [9, с. 7]. Посedання міста і культури постає в есе «Арфа і фавн» на території Зальцбурга – «міста, в якому надвечірні цитати з поезії Георга Тракля промовляють до вас безпосередньо літерами й безпосередньо зі стін: їх вибито в камені й бронзі й навіки вмонтовано у предметну фактуру існування» [7, с. 65]. Подорожуючи містом, «ви читаєте його», отримуєте інформацію та дешифруєте найменші прояви цієї мови (меморіальні дошки, барельєфи, пам'ятні стели тощо). «Джерелом цих семіотичних колізій є не тільки синхронне співіснування різномірних семіотичних утворень, але й діахронія: архітектурні споруди, міські обряди та церемонії, самий план міста, найменування вулиць і тисячі інших реліктів минулих епох постають як кодові програми, що постійно заново генерують тексти історичного минулога» [1, с. 145].

На думку Р. Харчук, «Ю. Андрухович близкуче втілює думку про територію, яка виробляє певний тип людей, чи

може, навпаки – про людей, які створюють відповідний собі ландшафт» [6, с. 148]. Письменник аналізує урбанизаційні процеси з погляду філософії селянина, який прагне залишити власні території і натомість «заселяти тісні бездушні новобудови і успішно люмпенізуватися в них, зберігши все найгірше, що властиве селянській природі, і втративши все найкраще» [7, с. 11]. Отже, визначаємо, що в есеїстиці Ю. Андруховича чітко простежуються мотиви підкорення міста відповідно до реалізації власних потреб (матеріальна, інформаційна, духовні пошуки тощо).

Місто стає фактором об'єднання митців з метою здійснювати творчу діяльність (зокрема, для учасників поетичного угрупування «Бу-Ба-Бу», до яких належав і Ю. Андрухович), про що свідчать рефлексії письменника: «Це не в останню чергу було місто. І конкретний Львів, і місто як таке, і Місто як абстракція. Місто взагалі» [7, с. 84]. Велике значення у збірці «Дезорієнтація на місцевості» надається образу міста Львів як фактору об'єднання національного духу та орієнтації на європейські цінності. У цьому місті простежуємо нашарування різних міфів, легенд та культур, що дозволяє нам розглядати Львів як класичний палімпсест, оскільки він дає нам змогу читати те, що вже відбувалось раніше на різних історичних проміжках. У місті вбачаємо «принадлежність до багатьох культур водночас і разом з тим непринадлежність до жодної з них цілком» [7, с. 25]. Відголоски багатьох епох наклали свій відбиток на створення оригінальної мови міста, що створює поєднання міфопоетики з конкретними реаліями, бо «Львів лежить посередині світу» і він насправді постає «кораблем-привидом» [7, с. 29]. Кожен топонім (залізничний вокзал, площа Ринок, костел св. Ельжбети, Личаків тощо) уособлюють дух полікультурності, принадлежності до здійснення історичних процесів, що відбувались у цьому місті раніше, оскільки «передусім історію володіє «обличчя» міста, «вираз» цього обличчя, а його «міміка» являє собою чи не повну історію душі самої культури» [8, с. 95].

В контексті естетичної обумовленості урбанистичної складової есеїстики письменника варто проаналізувати локус вілли «Вальдберта», що слугує затишним осередком для створення нових художніх творів для митців з різних куточків світу. Вілла постає перед оповідачем нереальною та вражає своєю атмосферою: «Не можу ні на чому зосередитись. Така абсолютна тиша» [7, с. 32]. Локус певним чином впливає на свідомість митця, вони перебувають у системі взаємовідносин: «Це такий притулок для письменників. Ця тиша повинна спонукати. У ній мусять виношуватися метафори і параболи. Це місце, де нарешті знайдено сякий-такий компроміс митця і суспільства, цих не на життя ворогуючих монстрів» [7, с. 33]. Внаслідок перебування у цьому просторі митець встановлює власні закони та режими роботи, що функціонують тільки у визначеніх географічних межах, створюючи «разом з панорамою Альп, сосон, вічнозеленими кущами і вікнами на Італію, разом із цією тишею та розміреністю» оригінальну країну: «Я погодився правити такою країною» [7, с. 33-34].

Слід додати, що в есеїстиці Ю. Андруховича спостерігаємо особливий вектор спрямованості на духовний світ особистості, адже «розгляд всебічних проблем людини зміщується в площину міста, мегаполіса, у центрі уваги стоять питання ролі й значення міста в історичному розвитку людства» [10, с. 11].

Висновки. Отже, у збірці «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича чітко виокремлюємо урбанистичну складову, що обумовлює структурну і семантичну сферу творів. Есе містять завуальовану смислову та кодову інформацію, яку можна інтерпретувати крізь призму аналізу елементів урбанистичного тексту (локус, топос, палімпсест). Міста, відображені у творах, набувають персоніфікації, обумовлюють зміни світоглядних позицій особистості. Зазначена тема та напрям дослідження, на нашу думку, є актуальними з огляду необхідності створення повного систематичного аналізу творчості Ю. Андруховича для інтерпретаційних студій у фокусі вивчення урбанистичної української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Література:

- Чантурія А. В. Місто як текст: семіотичний аспект аналізу / А. В. Чантурія // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 2 (213). – С. 143-151.
- Лотман Ю. М. Об искусстве. – Санкт-Петербург: Искусство, 2005. – 704 с.
- Новейший энциклопедический словарь. – М. : ACT; Астрель; Транзит книга, 2004. – 1424 с.
- Прокоф'єва В. Ю. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Ю. Прокоф'єва // Вестник ОГУ. – 2005. – № 11. – С. 87-94.
- Субботина Т. В. Локус, топос, урбоним, микротопоним: к вопросу о содержании пространственных понятий / Т. В. Субботина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – С. 111-113.
- Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерній період: [навч. посіб.] – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
- Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
- Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998. – 606 с.
- Топоров В. Н. Петербургский текст русской литературы: Избранные труды. – Санкт-Петербург: «Искусство – СПБ». 2003. – 616 с.
- Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія: [монографія]. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с.

Пройдаков А. И. Урбанистическая составляющая эссеистики Юрия Андруховича

Аннотация. В статье рассмотрено воплощение урбанистической составляющей, которая обуславливает структурную и семантическую сферы эссе со сборника «Дезориентация на местности» Ю. Андруховича. Осуществлено интерпретацию завуалированной смысловой и кодовой информации сквозь призму анализа элементов урбанистического текста.

Ключевые слова: урбанистическая составляющая, текст, город, локус, топос, урбоним, урбанистический текст, язык города.

Proydakov A. Urban component of essays by Yuri Andrukhowych

Summary. The given article considers the epitome of urban component, which causes structural and semantic shares of the essays from the collection “Disorientation on a Location” by Yuriy Andrukhowych. Interpretation is carried veiled semantic and code information through a prism analysis of elements of the urbanity text.

Key words: urban component, text, city, locus, topos, urban text, language of the city.